

worden uitgegeven. Nog in de vroege jaren tachtig werd doorgaans met grote scepsis gereageerd op de gedachte dat de hertogen en hun raadgevers aan de hand van uit de Oudheid en de Middeleeuwen overgeleverde teksten of van geschriften 'geïmporteerd' uit Italië of Spanje ook systematisch nadachten over hun positie en de wijze waarop deze gestalte kon worden gegeven in het praktische bestuur. Toch leerden zij uit deze boeken hoe zij hun macht konden legitimeren, en precies dat laat Stroo na nog weer twintig jaar, in 2002, helder zien.

De kern van zijn betoog geeft Stroo zelf glashelder weer: 'Het ritueel van de boekoverhandiging in handschriften van Filips de Goede en Karel de Stoute, toont aan dat de uitbouw van de Bourgondische boekencollectie in hoge mate relevant was voor het statuut en de macht van de heerser. Dit inzicht wordt bevestigd door de resultaten van de beeldanalyse, in samenhang met de receptie van het literair-historische ideeëngoed, te relateren aan het politiek-ideologische referentiekader van een heerschappij die — op het toppunt van haar macht — initiatieven neemt om haar positie te consolideren en te legitimeren. Het boekenmecenaat van de Bourgondische machthebbers was geen vrijblijvend initiatief.' (321)

Zijn studie heeft drie delen. Het eerste is getiteld 'Het presentatieritueel.' Hierin wordt de beeldtraditie en -idoom van Bourgondische presentatieminiaturen aan de hand van de *Chroniques de Hainaut* besproken. Het tweede deel heet 'Presentatie, representatie en pretentie.' Centraal staat hier het 'beeld' van de Bourgondische heerschappij met als belangrijkste themata de objectivering van het leiderschap van de hertog (onder andere door aspecten van de miniaturen als het dressoir met pronkgerei, de hertog als gerechte regeerder, het mechanisch uurwerk en de valk en de hond). Het derde deel — dat deze bespreker als het belangrijkste voorkomt — heet 'Het woord van de schrijver: een legitimerend vertoog.' Cyriel Stroo bespreekt in dit hoofdstuk aan de hand van een grote selectie teksten wat hij noemt 'de retoriek van de macht' en verbindt deze aan de politieke actualiteit van 'het literair-historische discours.' Helder wordt in dit hoofdstuk dat zowel de Henegouwse traditie als het Brabantse verleden een literair-historische context verschaft binnen het kader van 'Bourgondië', en er worden verbindingen gelegd met het Franse koningshuis. Het geheel culmineert in het zelfbeeld van Filips de Goede als initiatiefnemer van een kruistocht tegen de Turken en dus als de ultieme vertegenwoordiger van christelijk Europa in het midden van de vijftiende eeuw.

De studie wordt met enige klinkende zinnen besloten: 'De geschriften die we samenbrachten onder het embleem van de presentatieminiatuur, getuigen van een doelbewuste, politiek-geïnspireerde beeldvorming omtrent de reputatie en de autoriteit van de Bourgondische hertogen. Ze documenteren en verheerlijken de kwaliteiten en referenties van een universele vorst. Deze celebratie van de macht ligt besloten in de rituele aanbidding van het boek.' (327) Samen met het fraaie boek van Hanno Wijsman, *Gebonden weelde. Productie van geïllustreerde handschriften en adellijk boekenbezit in de Bourgondische Nederlanden (1400-1550)* (proefschrift Leiden, 2003), legt dr. Stroo's studie een uiterst belangrijk en ook mooi fundament voor nieuwe detailstudies. De tijd zal leren of we hier te maken hebben met een echte 'paradigm shift' in de studie van vijftiende-eeuws Bourgondië.

Arjo Vanderjagt

M. Weis, *Les Pays-Bas espagnols et les Etats du Saint Empire (1559-1579). Priorités et enjeux de la diplomatie en temps de troubles* (Faculté de philosophie et lettres. Histoire CX; Brussel: Editions de l'Université de Bruxelles, 2003, 388 blz., €30,-, ISBN 2 8004 1303 4). M. Weis, ed., *Légitimer la répression des troubles. Les correspondances du pouvoir espagnol avec les*

princes allemands au début de la révolte des Pays-Bas (1566-1568) (Archives générales du Royaume et Archives de l'État dans les provinces. Studia XCIX; Brussel: Archives générales du Royaume, 2003, 174 blz., €7,50).

Rond 1530 begonnen de landvoogdessen van de Nederlanden zich te bedienen van secretarissen die de Duitse taal meester waren. Zij verzorgden en vertaalden de briefwisseling met de Duitse correspondenten — waaronder de 'Nederlandse' procuratoren bij het Rijkskamergerecht in Spiers — van hun opdrachtgeefsters Margaretha van Oostenrijk en Maria van Hongarije en vervulden tevens diplomatieke missies in het Rijk. Na het totstandkomen van het verdrag van Augsburg, waarbij de Habsburgse Nederlanden bijna geheel van het Rijk waren losgemaakt (1548), is dit secretariaat geïnstitutionaliseerd. Op 24 december 1553 werd de Oostenrijker Urban von Scharenberg (Scharberger) als eerste officiële secretaris van state voor Duitse aangelegenheden ('secrétaire d'Etat aux affaires d'Allemagne') benoemd. Voordien was hij al particulier secretaris van Maria van Hongarije geweest. De toen gestichte Duitse staatssecretarie zou tot 1729 blijven bestaan, maar boette vanaf circa 1650 geleidelijk aan betekenis in. Haar glorieertijd viel samen met de ambtsperiode van Scharberger welke duurde tot diens overlijden in oktober 1579.

De tekst van het boek van Monique Weis over de jaren 1559-1579 is in drie delen ingedeeld. Een 'Introduction' gaat daaraan vooraf, terwijl ter afsluiting 'Conclusions. Les priorités idéologiques de la diplomatie' zijn opgenomen. (365-374) Het eerste deel van het werk handelt over de 'fondements et acteurs des interactions politiques' (15-134) en geeft in feite een uit Duitse handboeken en biografische naslagwerken gedestilleerd overzicht van de toenmalige staatsrechtelijke constellatie van het Duitse Rijk en van de betekenis van het verdrag van Augsburg en de Augsburger religievrede van 1555. Tevens wordt de lezer in vogelvlucht ingelicht over de personalia van de vorsten met wie Brussel in contact stond. Als vrienden beschouwde men de (zeer katholieke) hertogen van Beieren, de keurvorsten van Trier, Mainz en Keulen en de bisschoppen van Würzburg, Münster en Augsburg, terwijl de hertogen van Kleef en Brunswijk en de keurvorsten van Brandenburg en Saksen voor mogelijke bondgenoten gehouden werden. Tot de categorie van te bedwingen vijanden werden de bestuurders van het aartsbisdom Bremen, de keurvorsten van de Palts, de landgraven van Hessen en Baden en de hertogen van Württemberg gerekend. Met al deze Rijksstanden correspondeerden niet slechts de Habsburgse landvoogden, doch ook hun principaal in Madrid. Na het vertrek van Filips II en diens Duitstalige secretaris Paul Pfintzing naar Spanje (1559), liep het grootste deel van de correspondentie van het Spaanse hof met de Duitse vorsten namelijk via de Brusselse secretarie van Scharberger: de zogeheten 'via de Flandes'. Het postverkeer met de keizer in Wenen en (voor een deel) met de Beierse hertogen volgde echter een afwijkende route door Italië, de 'via de Italia'. (63)

In delen 2 en 3 geeft mevrouw Weis ons een indruk van de aard van de bestudeerde diplomatieke briefwisseling. Deel 3 is uitsluitend gewijd aan de neerslag van de Nederlandse opstand (227-363), terwijl in het tweede deel de brieven over een zevental andere, meer alledaagse, thema's worden aangestipt. Ik noem betuigingen van vriendschap, de uitwisseling van nieuws (in 'avisi' of 'Zeitungen'), interventies ten behoeve van handelsbelangen van de respectieve onderdanen, het regelen van financiële problemen (met als storende factor het eeuwige geldgebrek van de landvoogden), het recruteren van troepen in het Rijk door Alva en Willem van Oranje en de bescherming van kerkelijke goederen tegen de gevolgen van confessionele veranderingen. Hier wordt een glimp getoond van voor vele soorten van geschiedschrijving interessant materiaal, dat echter helaas niet ontsloten is. Het gerecenseerde werk bevat geen regis-

ter op persoons- en plaatsnamen, noch een zakenregister. Bovendien heeft mevrouw Weis zich bij de redactie van haar tekst niet van een topografische kaart van Nederland en Duitsland bediend, noch van de bestaande historische atlassen. De in de bronnen voorkomende aanduidingen worden klakkeloos overgenomen, bijvoorbeeld de namen van de plaats 'Dorst sur la Lippe' (181, 184, door de auteur voor Dortmund gehouden, terwijl de plaats Dorsten ècht aan de Lippe ligt), van de stad 'Sons' (?) in het stift Keulen (191), van de heerlijkheid 'Borckele' (in feite: Borculo, 204) en van de plaatsen 'Lothum' en 'Gribbenforst' (217-218, in werkelijkheid Lottum en Grubbenvorst). Eenzelfde gemakzucht blijkt uit de 'sommaire' bibliografie die het werk besluit (379-385) en hoofdzakelijk titels van bronnenuitgaven en algemene werken opsomt, terwijl voor de meer specifieke literatuur naar de eindnoten van de (tweeëntwintig) hoofdstukken verwezen wordt. (379) Uit de verhaspelde plaatsnamen blijkt wel dat onze auteur van dit 'specifieke' literatuuronderzoek niet veel werk heeft gemaakt.

De in deel 3 aan de orde komende documenten over de Nederlandse Opstand vormen een mooie aanvulling op de vooral op pamfletten en vlugschriften gebaseerde passages over dezelfde jaren in J. Arndt, *Das Heilige Römische Reich und die Niederlande 1566 bis 1648* (1998). Een tweëndertigtal brieven heeft mevrouw Weis integraal uitgegeven in de tweede in de aanhef van deze bespreking vermelde publicatie, helaas zonder annotatie en zonder registers. Omdat grote lappen tekst uit deze wijdloppige en met veel strijkages versierde brieven ook nog integraal (met een Franse vertaling) in de hierboven besproken studie voorkomen, is de meerwaarde van deze bronnenuitgave niet zo groot. Duidelijk springt wèl in het oog dat Filips II van augustus 1566 tot mei 1568 vier maal een schriftelijk 'propaganda-offensief' heeft ingezet om de Duitse vorsten over de aard van de problemen in de Nederlanden in te lichten, namelijk voortkomende uit ongehoorzaamheid tegen het wettig gezag, en om hen van zijn goede bedoelingen jegens de buurlanden te overtuigen. De katholieke zowel als de lutherse vorsten toonden begrip: hooghouden van het landsheerlijk overheidsgezag was voor hen belangrijker dan meelij met de vervolgte ketteren of erkennen van een zekere gewetensvrijheid. Na 1568 verschuift het zwaartepunt van de briefwisseling naar de strijd tegen de troepen van Willem van Oranje en tegen de watergeuzen.

Al met al: Monique Weis heeft ons het belang van het archief van de Duitse staatssecretarie getoond, maar de stof helaas met de Franse slag bewerkt.

P. L. Nève

J. Postma, V. Enthoven, ed., *Riches from Atlantic commerce. Dutch Transatlantic trade and shipping, 1585-1817* (The Atlantic World. Europe, Africa and the Americas, 1500-1830 I; Leiden, Boston: Brill, 2003, xxv + 525 blz., €129,-, ISBN 90 04 12562 0).

Eindelijk een serie, die zich ontfermt over de vroege geschiedenis van het Atlantische gebied. En eindelijk een bundel met bijdragen over het Nederlandse aandeel daarin. Dat vormt een historiografisch stiefkind, zeker vergeleken met de geschiedschrijving van de eerste drie eeuwen van de Nederlandse expansie in Azië. De oorzaken van dit verschil zijn niet moeilijk te achterhalen. Door een speling van het lot is het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) bijna geheel bewaard gebleven, terwijl dat van de West-Indische Compagnie (WIC) in de loop der tijd radicaal is uitgedund. Maar zelfs een volledig archief zou slechts een deel van de Nederlandse activiteiten in het Atlantische gebied hebben gedocumenteerd, want vanaf het begin was het monopolie van de WIC omstreden en zat het Atlantische gebied vol Nederlandse vrijbuiters ('lorredraaijers'), die buiten het zicht van de Compagnie handel dreven.